

er niet expliciet naar verwijst speelt hier ons inziens op duidelijke wijze de wet van de remmende voorsprong.

De studie bevat 81 illustraties (meestal burijngravures) en 12 buitentekstplaten in kleur. De drukkerij Orientaliste te Winksele (Leuven) stond ook nu weer garant vooreen in alle opzichten verzorgde uitgave.

Deze studie is gemaakt met grote kennis van zaken en met liefde voor het onderwerp: de auteur verdient felicitaties. Op deze studie valt ons inziens heel weinig aan te merken. We besluiten met een paar wensen. De chronologische situering van de gravures blijft doorgaans beperkt tot een verwijzing naar de uitgever of de persoon die signeerde zonder expliciete tijdsaanduiding. De betrokken persoon is wel aan te treffen in de index, maar veelal met verwijzing naar meerdere pagina's. Het wordt met andere woorden zoekwerk om op te sporen wanneer de betrokkene geleefd heeft of werkzaam geweest is. We hadden deze informatie liever aangetroffen in de index. Dat geldt in zekere mate ook voor de buitenplaatteksten. Over de relatie tussen devotieprenten en geloofsbeleving en over de trends in de heiligenverering zelf (mariaal, christocentrisch, enz.) hadden we wel graag wat meer vernomen, maar die vragen gaan kennelijk verder dan de bedoelingen van het boek. De titel geeft met andere woorden precies de inhoud en de grenzen van deze studie aan; het gaat uiteindelijk meer om Antwerpen als internationaal uitgeverscentrum dan om een studie van de devotiepunten als middel tot vermeerdering van de godsvrucht.

Michel Cloet

M. C. 't Hart, *The making of a bourgeois state. War, politics and finance during the Dutch revolt* (Manchester-New York: Manchester University Press, 1993, xii + 238 blz., ISBN 0 7190 3807 3).

De machtsstrijd in het vroegmoderne Europa was moordend. Veel vorsten poogden hun territorium en gezag met grof geweld uit te breiden. De andere staten waren gedwongen hieraan mee te doen en hierop in te spelen, op straffe van ondergang. De constante oorlogvoering ging gepaard met een militaire revolutie. Legers en vloeden vloten uit, vervolmaakten zich en ontwikkelden zich tot permanente machtsapparaten. Het grootste probleem was de financiering. De inkomsten uit domeinen, tollens, belastingen, ambten en leningen bleven steeds achter de uitgaven aanlopen, zodat de vorsten van de hand in de tand leefden en vaak op de rand van een bankroet balanceerden. De militaire en financiële noden eisten een omvangrijk ambtenarenapparaat, dat een zware druk op de samenleving legde. Het militair apparaat werd door de vorsten niet alleen gebruikt tegen buitenlandse vijanden maar ook tegen de eigen onderdanen, met het doel het militair geweld te monopoliseren en de belastingheffing in de greep te krijgen. De belastingen in de agrarische maatschappijen vielen vooral op de weinig draagkrachtigen op het platteland en gaven regelmatig aanleiding tot oproer, dat met geweld moest worden bedwongen en het weerstandsvermogen naar buiten verminderde.

De Republiek was door haar ligging en belang genoodzaakt, of zij wilde of niet, aan deze moordende machtsstrijd mee te doen en zowel een staand leger als een staande vloot op te bouwen. Het grootste probleem vormde de financiering; de oorlogvoering slokte ca. 90% van de staatsinkomsten op. De Republiek had geen andere keuze dan belastingen te heffen of leningen te sluiten. De militaire en financiële behoeften leidden echter niet tot een omvangrijk ambtenarenapparaat. Evenmin had de uitwendige versterking van de staatsmacht veel weerslag op de inwendige constellatie. De belastingheffing ging ook niet gepaard met grootschalige oproeren. Hoe moet dit afwijkend patroon worden verklaard?

De auteur zoekt de verklaring in de decentralisatie van het staatsbestel, de organisatie van het militair apparaat en de belastingheffing en de omvang van het kredietwezen. Zowel het leger als de vloot waren in sterke mate gedecentraliseerd; de provincies die als betaalheren optraden en de provincies en steden die als legerplaats fungeerden (wat de auteur geregeld door elkaar haalt) oefenden grote invloed uit. Het leger was bovendien ten dele in privé-handen; de kapiteins traden als particuliere ondernemers op en de solliciteurs-militair als particuliere financiers. De vloot was ook ten dele in privé-handen; de kapiteins fungeerden als particuliere ondernemers. Veel taken van de noodlijdende admiraliteiten vielen toe aan particuliere en stedelijke organisaties, zoals de compagnieën, de visserijcolleges, de directies, de kruisers en de kapers; het voorstel voor een Compagnie van assurantie liep echter om allerlei redenen dood. De gewesten hielden hun zelfstandigheid angstvallig in het oog en hielden de belastingheffing in eigen beheer; de inkomsten van de Unie uit de generaliteitslanden en de admiraliteitscolleges bleven vrij gering. De zeeprovincies konden door de economische voorspoed en de verstedelijking in sterke mate bouwen op de indirecte belastingen, die in kleine porties en voor korte tijd aan particuliere belastingpachters werden uitbesteed. Dankzij de economische voorspoed, de grote kapitaalmarkt, de financiële revolutie en de unieke aard van het staatsbestel, dat borg stond voor de aflossing, beschikte Holland over een onbeperkt krediet en een laag rentepercentage, die soelaas boden voor alle tekorten van de provincie en de Unie. Het ambtenarenapparaat kon in de gegeven situatie een kleine omvang houden. De decentralisatie van het staatsbestel en de representatieve tendens van het staatsgezag sloten inwendige versterking van de staatsmacht en regelrecht gebruik van het leger tegen de bevolking uit; de gezagsuitoefening en de belastingheffing berustten op legitimatie door de bevolking. De relatieve welvaart en de relatieve rechtvaardigheid van het belastingsysteem voorkwamen grootschalige oproeren. De nadelen van het gebrek aan centralisering en bureaucratisering traden na 1650 aan de dag, toen het staatsvormingsproces in de grote monarchieën een nieuwe fase bereikte.

Marjolein 't Hart heeft een belangrijk en interessant boek geschreven over een cruciaal vraagstuk. Als eerste heeft zij het staatsvormingsproces in de grote monarchieën systematisch vergeleken met dat in de Republiek en het afwijkend patroon in de Republiek nauwgezet bestudeerd. De algemene teneur van het betoog lijkt mij niet voor discussie vatbaar. Dat houdt niet in dat het boek boven kritiek is verheven, ofschoon de auteur de onuitgegeven dissertatie uit 1989 ingrijpend heeft bewerkt en gepolijst. Om te beginnen laat de consistentie van de meer abstracte paragrafen, waarin veelvuldig gebruik wordt gemaakt van politicologisch en sociologisch jargon, te wensen over. De alinea's en zinnen vloeien vaak niet logisch uit elkaar voort en springen nogal eens van de hak op de tak. Als tweede gaat de studie ondanks de weidse titel alleen over de jaren 1620-1650. Deze periode is te kort om het staatsvormingsproces in de Republiek grondig te ontleden. De militaire revolutie vond voor 1620 plaats en de maritieme revolutie na 1650. De auteur acht de laatste 'of little avail' (59), maar dat is niet vol te houden. Als derde wordt het staatsvormingsproces op nogal onevenwichtige wijze behandeld. De auteur legt alle nadruk op de financiële problematiek en schenkt te weinig aandacht aan de militaire en bureaucratische kant van de zaak. Als vierde wordt uitvoerig stilgestaan bij de situatie ter generaliteit en onvoldoende ingegaan op de ontwikkeling in de gewesten en steden. Daarom wordt ook niet onderzocht of en in hoeverre er vanwege de decentralisatie sprake was van bureaucratisering op lokaal niveau. Als vijfde maakt de auteur niet aannemelijk dat de privatisering in het staats leger en de staats vloot veel verder reikte dan in andere staten, zodat de oorzaken van het gebrek aan bureaucratisering onduidelijk blijven. Zij poneert wel dat Den Haag een symbolische functie miste en de Republiek een machtige adel ontbeerde, maar dat verklaart de omvang van de bureaucratie niet. De auteur verbindt bureaucratisering te snel met centralisering; steeds tracht zij een verklaring te vinden voor het gebrek aan centralisatie in de Republiek, in plaats van het

particularisme als grondslag te aanvaarden. Was het nationaal besef in de Republiek echt zo zwak als de auteur suggereert (221)?

Tenslotte stuit men in het boek op erg veel twijfelachtige uitspraken en slordigheden. Enkele voorbeelden mogen volstaan. 'Armies tended to be more costly than navies' (34); daarom zou de Republiek veel voordeel hebben getrokken van de intensieve oorlog ter zee (218). De vergelijking is even dubieus als de conclusie onjuist: de eindeloze oorlogvoering op twee fronten putte de Republiek juist uit. De lokale bureaucratie zou in de Republiek beter zijn bezoldigd dan de centrale; 'Such a fact reduced centralization, as the most talented did not readily join the central government' (208,221). De vergelijking is even dubieus als de conclusie onjuist: macht was belangrijker dan geld. 'Amsterdam may have been an economic and financial centre, yet Leiden housed the central university' (18). De vergelijking is even dubieus als de conclusie onjuist: materie en geest waren gescheiden werelden. 'In Prussia the highest civil servants subjected public matters to military affairs, resulting in a militarization of the state' (190). De visie is even dubieus als de verklaring voor de militarisering onjuist. Het boek staat verder vol kleinere slordigheden. Als extreem voorbeeld kan bladzijde 57 dienen. De Compagnie van assurantie werd niet in 1631 gelanceerd en werd geen monopolie voor de handel in de Middellandse Zee en op Afrika toegedacht. Amsterdam was niet voor maar juist tegen het plan. De verschillen tussen het plan van 1628/1629 en dat van 1633/1634 waren van andere aard dan de auteur aangeeft. De directie van de Levantse handel valt niet over een kam te scheren met de stedelijke directies. Lang niet alle handelsroutes bevonden zich in handen van geëtrooierde compagnieën. En zo kan men doorgaan. De literatuurverwijzingen zijn onvolledig en selectief. Ondanks de tekortkomingen is het boek echter een belangrijke en stimulerende aanwinst, waarvan de inhoud door allen die in de gouden eeuw zijn geïnteresseerd bestudering en overpeinzing verdient.

G. de Bruin

D. S. Cohen, *The Dutch-American Farm* (New York: University Press, 1992, 240 blz., ISBN 0 8147 1500 1).

In de Verenigde Staten, op het platteland van de staten New York en New Jersey, kan men genieten van een aantal zeventiende- en achttiende-eeuwse huizen en boerderijen die *Dutch* worden genoemd. De Amerikaanse architectuurhistoricus David Cohen heeft zich in zijn studie *The Dutch-American Farm* afgevraagd wat er nu zo typisch Nederlands is aan deze *Dutch*-bouwstijl. Om op deze vraag een antwoord te kunnen geven, onderzocht de auteur de afkomst van de bewoners, hun gezinsleven, de volkscultuur (taal, religie en tradities) en het boerenbedrijf. Daarnaast maakte hij een vergelijking tussen de plattegronden van huizen en de kavelindeling van boerenbedrijven in enkele Nederlandse regio's en de staten New York en New Jersey. Door de diverse invalshoeken plaatst de auteur de architectuurgeschiedenis van de *Dutch*-bouwstijl in een cultuur-historische context. Met dit onderzoek laat Cohen een frisse wind waaien door de historiografie van de *Dutch-American studies*, die traditioneel is georiënteerd op de stedelijke middenstandscultuur van de provincie Holland.

Om de sociale en geografische achtergrond van de immigranten te achterhalen maakte Cohen gebruik van passagiersregisters en genealogieën uit de periode 1630-1664. Slechts de helft van de 900 onderzochte immigranten kwam uit de Republiek; het andere deel was afkomstig uit de zuidelijke Nederlanden, de aangrenzende Duitse gebieden, Scandinavië en Frankrijk. Van de 450 uit de Republiek afkomstige immigranten kwam 20% uit Amsterdam, terwijl de rest